

RECENZE

Holländer Pavel. *Priesečníky umenia a práva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2019, 159 s.

Patrně není český právník, jemuž by nebyla známa osobnost *Pavla Holländera*. Autor recenzovaného díla, nyní činný na Právnické fakultě UPJŠ v Košicích, působil dlouhá léta jako soudce našeho Ústavního soudu, rovněž – a po dobu ještě delší – jako člen redakční rady našeho časopisu; hlavně však napsal větší počet děl, jimiž se zapojil do diskursu zvláště v oblasti právní filosofie, teorie práva a konstitucionalistiky. Jen z knih, jež napsal, na nichž se spoluautorsky podílel nebo o jejichž vznik se jinak autorsky přičinil, uvádí katalog Národní knihovny České republiky devětadvacet titulů. Vyjdeme-li z tohoto údaje, završil *Holländer* recenzovanou knihou třicítku.

Název samotný může slibovat víc. Mnoho dimenzí mají průsečíky umění a práva a lze na ně nahlížet z nejrůznějších úhlů. Pohled na svazek nevelký formátem i rozsahem však zájemce vybízí k střídavějšímu úsudku a k hypotéze, že půjde o dílčí výběr podmíněný kulturními zájmy autora. A že ty mají široký záběr! Stačí pohled na jmenný rejstřík čítající takřka 200 jmen – z krásné literatury od *Aristofana* po *Zweiga*, z kinematografie od *Abduladzeho* po *Venturu*, z filosofie od *Akvinského* po *Webera*, z právní vědy od *Blackstona* po *Tilsche*... – a rovněž na přehled použité literatury, kde počet uváděných titulů přesahuje počet stran *Holländerova* textu. Kniha se věnuje pronikání a dotekům umění literárního, výtvarného, dramatického, operního i filmového s právem jako společenským jevem. Výsledkem je šest esejů (s. 23–136) doplněných předmluvou *Holländerova* vrstevníka a kolegy z košické právnické fakulty *Alexandra Bröstla* (s. 9–22).

V první kapitole *Chvála přesahu* si *Holländer* klade na straně 27 otázku, v čem spočívají rozdíly a podobnosti vědy a umění? Autor analyzuje názory, jež na toto téma vyslovili jiní (*Goethe*, *Camus*, *Liessmann*...), a dospívá k závěru, že umění i věda reflektují a tvoří svět, že však věda usiluje o poznání a systematickou výpověď, rozkrytí vztahů mezi proměnnými poznání a odhalení stavěná na racionálním zdůvodnění v pojmech, zatímco umění směřuje k pochopení, vyjádření a zpřístupnění určité teze, myšlenky, ideje nebo poznání prostřednictvím emoce (s. 32). Snad se lze shodnout, že to *obecně* platí, ačkoli řadu výjimek z pravidla čtenář jistě sám objeví. I když umění vnímáme v menším rozsahu, než jak naznačuje původní výraz *techné* (τέχνη), přece jen však šířeji než platónská nebo aristotelovská míméze (napodobování, μίμησις),¹ zůstanou nám kategorie řazené do některých krásných umění, klasické hudby, kinematografie a krásné literatury. Tím jsme vyřadili např. design a vůbec užité umění, přestože to se např. známé rovnice $E = mc^2$, již *Holländer* označuje za „*jakéhosi maskota vědy*“ (s. 32), zmocnilo docela majetnický. I tak zůstává soubor „*tak široký, mnohotvárný a proměnlivý*“ (s. 31), že je sotva možné jej definovat. Proto je průsečíků práva a umění nepočítaně a autor v rozsáhlém výběru poukazuje na některé příklady z literatury, filmu a malířství, z nichž o každém by bylo možné napsat

¹ Srov. k tomu AUERBACH, Erich. *Mimesis: zobrazení skutečnosti v západoevropských literaturách*. 2. vydání. Praha: Mladá fronta, 1998, i polemiku s jeho závěry, např. BARTHES, Roland. *Efekt reálného*. Dostupné z: <https://www.academia.edu/3567496/Roland_BARTHES_Efekt_re%C3%A1ln%C3%A9ho_Leffet_de_r%C3%A9el_The_Reality_Effect> [07-08-2019].

rozsáhlejší úvahu. Výčet *Holländer* uzavírá zastavením u *Klimtova* zobrazení *Jurisprudence*, původně tvořeného pro Vídeňskou univerzitu. Své úvahy o tomto díle končí slovy, že „*Gustav Klimt očividně při pohledu na spravedlnost, zákon a pravdu vidí před sebou spíše pochybnost a skepsi než úctu a respekt*“ (s. 42). Myslím, že *Klimt*, soudě z tohoto díla, hleděl na jurisprudenci ještě pochmurněji. *Holländer* se při zastavení nad obrazem soustředil na personifikace Zákona, Spravedlnosti a Pravdy tak usilovně, že pominul, že nahý muž – jediný muž na obraze – je již odsouzen a v temných hlubinách na něm před nezúčastněnými pohledy tří „*bohyň práva*“² vykonává exekuci chobotnice. A ten, kdo si habsburskou monarchii spojuje s maximou právního státu, se může ptát, jak by ikonický malíř vídeňské secese na zdejší jurisprudenci nahlížel ve světle dnešních reálií. Ani *Holländer* nepřekypuje optimismem. Na konkrétním případě ze své rozhodovací praxe demonstruje, že „*absurdní svět románů Franze Kafky či Goerga Orwella, divadelních her Samuela Becketta či Eugena Ionesca nemusí být a není toliko fikcí, ale nejednou je také životní realitou*“ (s. 46) a můžeme se s ním shodnout, že při pozorování českého i slovenského zákonodárství se sotva lze „*zbavit dojmu, že se dnešní legislativa s mimořádnou intenzitou inspiroje právě postavou plukovníka Bedřicha Krause von Zillergut [...]*“ (s. 48).

Na prvních stranách druhé kapitoly nazvané *Básníková moudrost – Právnickovo poznání* se autor zamýšlí nad tím, zda neinterpretujeme díla minulosti poznáním vlastním dnešku. Zastavuje se u Kyselovy „*vědecky precizní teze: „Samotná struktura právních pojmů odpovídá sociální struktuře určité epochy.“*“ (s. 51). Pozornost věnuje věčnému tématu napětí a synchronizace pozitivního a přirozeného práva, které rezonuje krásnou literaturou i právní vědou od dávných dob k dnešku jako „*nikdy nekončící příběh*“.³ *Holländer* se ostatně věnuje této otázce dlouhodobě a opakovaně se k ní vrací. Právě proměnlivost obsahových percepce v dějinném vývoji vede autora k volání „*po kontextuálním vnímání světa [...] ve významu teoretického a dějinného*“ (s. 52) a poukazuje, že rovněž při zkoumání poměru mezi pozitivním a nepozitivním „*jsou to básníková moudrost i ostrovtip právního vědce, které nás vedou k pochopení zásadních rozdílů v obsahu i významu těchto střetů v závislosti na kontextech historických i jazykových*“ (s. 53). Autor poukazuje na myšlenky *Sofokla*, *Shakespeara*, *Exupéryho*... – zachycuje postřehy *Le Goffa*, *Jellinka* a dalších – a ať již to byl *Hugo Grotius*, kdo založil oddělení přirozeného práva od metafyziky, či nikoliv (s. 67), jeví se jako prokázané, že „*paradigmatem dvojí povahy práva otřásla doba novověku*“ (s. 67) a její proroci *Hume* a *Hobbes*, po nichž „*následovaly dějiny*“ (s. 68) s ohnisky ve Francii a Anglii. Odtud se změny šířily Evropou. Zrodil se svět racionalismu a „*v éře moderny se racionalistickou verzí Boha stává morálka*“ (s. 70) a, řečeno s *Kunderou*, „*jediná boží pravda se rozpadla na sta relativních pravd*“ (s. 71). A dnešek? Snad jsem idealista; nesdílím *Holländerův* pochmurný závěr, že „*tvoříme facebookové společenství izolovaných, paralelně – ne spolu – ale vedle sebe přežívajících monád, svobodu už nespojujeme se zápasem s tyranií, ale se samotou*“ a že „*už nepociťujeme nutnost poměřování práva [...] ideálem Antigone*“ (s. 74). Bylo-li by tomu tak, již by se nebezpečně přibližovalo naplnění vize jednoho z proroků nové doby *Alexise de Tocqueville* v závěru druhého dílu spisu *De la démocratie en Amérique* o podobě budoucí despotie,⁴ ale i idealista vidí, že před

² Někteří vykladači *Klimtova* obrazu je pokládají za Eumenidy; motiv usmířených bohyň pomsty má k právu blízko a je v umění stále živý – 30. 9. 2005 se uskutečnila v divadle na athénské Akropoli premiéra opery *Eumenidy* albánského skladatele *Vasila S. Toleho*.

³ HOLLÄNDER, Pavel. *Nástin filosofie práva*. Praha: Věhrd, 2000, s. 62.

⁴ TOCQUEVILLE, Alexis de. *Demokracie v Americe. II*. Praha: Lidové noviny, 1992, s. 218 an.

čím varoval před sto osmdesáti lety velký analytik politických institucí, je dnes už nebezpečně blízko.

Ve třetí kapitole odvíjí *Holländer* své úvahy od *Shylockova* příběhu z *Kupce benátského* a od reflexí tohoto příběhu v dílech dalších literátů, právníků i filosofů. Textem kapitoly se autor vrací k tématu, jež na stránkách *Právnicka* pojednal před dvěma lety⁵ a posouvá je k pointě, že „*právní myšlení se uskutečňuje ve stejných souřadnicích, jak je tomu v umění či přírodovědě*“ (s. 86), neboť jako jsou velké romány o něco inteligentnější než jejich autoři a definice přírodovědců moudřejší než oni sami, tak i zákon může, ba musí být moudřejší než jeho autor.⁶

Následující kapitola *Holocaust a právníci: ti filmoví a ti skuteční* se upíná k jedné z nejtemnějších kapitol moderních dějin a k odrazům jejich hrůz i vypořádáváním s nimi v uměleckém zpracování filmem a literaturou, jakož i k právníckým přístupům k holocaustu. *Holländer* kapitolu otvírá připomínkou brilantního *Kramerova* filmu *Norimberský proces* z roku 1961, postaveného na dialozích pátrajících po podílu jednotlivců na státním a stranickém teroru a jejich odpovědnosti za něj, na skvělém herectví předvedeného *Spencerem Tracym*, *Maxmilianem Schellem* nebo *Burtem Lancasterem* a dodejme, také s precizní kamerou *Ernesta Laszlo*.⁷ Jedním z nosných motivů filmu je nacistické pronásledování Židů a je *Holländer* použil jako odrazový můstek k rozboru právních aspektů této perzekuce vedoucí k holocaustu, všímá si pozornosti, kterou nacistickým přístupům k právu věnovala a věnuje česká a slovenská právnícká literatura. Ze současných českých autorů *Holländer* připomíná *Radima Seltenreicha* a jeho stať v našem časopisu.⁸ Hodí se však upozornit, že pominuta neměla být ani *Sobkova* práce.⁹ Od filmového díla přechází *Holländer* k nacistickým právníkům. Na prvním místě uvádí *Carla Schmitta*, jednoho „z generace vědců bez svědomí“ majícího „vždy [...] k dispozici vhodné ideje [...]“ (s. 93). Čtenáře napadnou také jiní právníci, a jistěže i z jiných dob a poměrů, již se propůjčili službě totalitnímu státu, ba i takoví, kteří toho napsali, podobně jako *Schmitt*, víc než jen ideologicky odpudivé texty. Na následujících stranách se *Holländer* zastavuje u několika dalších nacistických právníků, do protikladu k nim staví „příběh morálního imperativu“ (s. 97) manželů *Hampellových* románově zpracovaný *Hansem Falladou*. Jeho román *Jeder stirbt für sich allein*, vydaný v roce *Falladovy* smrti, překládaný do češtiny pod názvy *I ve smrti sami* (*Kamilou Jiroudkovou*) nebo *Každý umírá sám* (*Janou Zoubkovou*) se dočkal filmové i televizní podob. *Holländer* z nich připomíná *Kleinovu* třídílnou adaptaci z roku 2004 pro Českou televizi. Kapitolu uzavírá postřehy, jak se umění i právo následně s nacismem vyrovnávalo; autor mj. cituje z nálezu Spolkového ústavního soudu tezi: „*Právo a spravedlnost nejsou zákonodárci k dispozici*“ (s. 103).

⁵ HOLLÄNDER, Pavel. Zrod a současnost principu nemo tenetur se ipsum prodere (Hypotéza jednoho základního práva). *Právník*. 2017, roč. CLVI, č. 2, s. 89 an.

⁶ *Holländer* v této souvislosti odkazuje na výroky *Milana Kundery*, *Paula Diraca* a *Gustava Radbrucha*.

⁷ *Ernest Laszlo* spolupracoval se *Stanley Kramerem* ještě na několika dalších filmech, z nichž se v kontextu komentované *Holländerovy* kapitoly hodí připomenout *Loď bláznů* z roku 1965 s podobenstvím o stavu společnosti, která přivedla *Hitlera* k moci.

⁸ SELTENREICH, Radim. Dilema totality – soudci a právní teoretikové v nacistickém Německu. *Právník*. 1997, roč. CXXXVI, č. 4, s. 297 an.

⁹ Zejména obsáhla partie o právu a nacismu in: SOBEK, Tomáš. *Právní myšlení*. Praha – Plzeň: Ústav státu a práva – Aleš Čeněk, 2011, s. 328–370; autor se hned v úvodní části (s. 329) zabývá konferencí ve Wannsee z roku 1942 jednající o koordinaci genocidy židovského národa. Návažně na motivy recenzovaného *Holländerova* díla a zvláště v této kapitole dodejme, že i toto setkání vysokých nacistických představitelů bylo postupně ztvárněno v televizních filmech *Heinze Schirka* (1984) a později *Franka Piersona* (2001); druhý z nich byl vysílán mj. i Českou televizí. Události ve Wannsee nalezly nedávno dokonce i komiksovou podobu v díle *Fabrice le Hénanffa* vydaného *Castermanem* v Bruselu.

Následuje text nazvaný *Pocta Karlovi Korinkovi*. K němu autora knihy vázalo osobní přátelství a *Holländer* ho často vzpomínal, např. když v roce 2018 získal na Panevropské vysoké škole v Bratislavě titul dr. h. c., citoval *Korinkovu* myšlenku, že „nezávislost soudců patří mezi nejvýznamnější dobra právního státu a každé opatření, které ji třeba jen potenciálně ohrožuje, je nutné odmítnout.“¹⁰ *Korínek* (1940–2017) byl významný právník, dlouholetý soudce (1978–2008) rakouského Ústavního soudu, v posledním pětiletí také jeho předseda, akademicky činný postupně na několika rakouských univerzitách v oblasti veřejného práva. Kromě toho se *Korínek* vyznačoval pozoruhodnými kulturními a hudebními znalostmi a intenzivním zájmem o vážnou hudbu (byl také členem dozorčí rady vídeňské Státní opery). Literárně se věnoval nejen právu, ale také klasické hudbě, např. *Strausovu Růžovému kavalírovi* nebo *Josefu Haydnovi*. Na některé z jeho publikací kniha poukazuje (s. 108–110). Právě *Haydn* a jeho autorství císařské hymny vedou *Holländera* k úvahám o státních hymnách a jejich osudech na příkladech *Kaiserlied*, *Marseillaisy* a *Hymny Sovětského svazu*. Kapitola končí (s. 115) připomenutím, že operní literatura dává příklady i ve vztahu k právu – ať již respektu k němu (připomíná se árie „*Důvěřuji Bohu i právu* [...]“ z *Fidelie*) nebo poukazem, kam vede svévolné nakládání s pravidly a smlouvami (připomíná se *Prsten Nibelungův*).

Poslední ze svých esejů nazval autor *Svět podle Dürenmatta: co je možné a co skutečné?* Na jejím počátku *Holländer* poměřuje možnost a skutečnost, jevy myšleného a reálného světa a poukazuje na *Kanta*, který emancipoval filosofii od teologie (s. 119). Myslím, že to nebyl jen *Kant*, ale už „jeden z posledních polyhistorů tohoto světa“ (s. 118), *Leibniz*, kdo stál u prehistorie deontické logiky. K logice normativních vět (norem, předpisů) se váží úvahy o deonticky možném a deonticky ideálním světě. Klíčem může být citát, že „rozumné normativní systémy musí být vždy realizovatelné,“ anebo že: „Autorita se zakládá především na rozumu,“ – z nichž původcem prvního je německý filosof a logik *Kutschera*, druhý vložil *Saint Exupéry* do úst *Malého prince* (s. 120). Text kapitoly přechází od podnětů, jež *Holländerovi* k jeho úvahám poskytli významní muži od *Anselma z Canterbury* přes *Hobbese* a *Dürenmatta* k *Cervantesovu Donu Quijotovi* nebo *Dostojevskému*. Každý text může být různě interpretován i dezinterpretován. Snad se nemýlím, uvedu-li, že se zvláště při čtení této partie *Holländerovy* publikace nemohu ubránit dojmu, jako by za jejími řádky rezonovala *Dürenmattova* myšlenka – byť v knize nevyslovená – že „příběh je domyšlen do konce, pokud v něm nastane obrát k nejhoršímu“. A ač má kapitola závěr srovnatelný s ukončením podobajícím se psychologickým filmům, zdá se, že i *Holländer* otevřeně naznačuje, takový obrát nastane, ztratíme-li „víru v úsilí o dobro, spravedlnost, lásku a důstojnost“ (s. 135), třebaže snaha o ideál hrozí i donkichotským debaklem.

Neodolám dodat s odkazem na *Macbetha*, kterého obdivuji nejvíc ze *Shakespearových* dramát a stále se k němu vracím, že opustí-li nás zanícení pro dobro, čest a pravdu, změní se nám život v „pustý žvást idiota“ (jak to přeložil *Martin Hilský*). Pesimista se ovšem může dotázat, kde je v těch stovkách mihotavých „pravd“ postmoderny ta pravá, když nejednu z nich kazatelé, snad i pouzí křiklouni,¹¹ jejichž „twitterové pořvávání“ (*Ondřej Štindl*) vytlačuje seriózní rozvažování a diskusi, hlásají se savonarolským zápalem a touhou jiným vnutit vlastní vizi pravdy a dobra, aniž jsou s to je o ní přesvědčit. Co by asi na to řekl

¹⁰ Dostupné z: <<https://www.paneuromi.com/?aktualita=prednaska-dr-h-c-prof-judr-pavela-hollander>> [12-08-2019].

¹¹ *Richard Gere* výborně předvedl v roli *Billyho Flynna* v muzikálu *Chicago*, jak zpracovat žurnalisty a jak vyrobit z vlastního nápadu „pravdu“ a mediální senzaci.

El Caballero de la Triste Figura, kterému (společně s jeho obdivovatelem Dostojevským) věnoval *Holländer* poslední řádky své knihy? Možná co prohlásil v desáté kapitole druhého dílu svých příběhů... „*Sancho. ¿ qué te parece, cuán mal quisto soy de encantadores?*“¹²

Je samozřejmé, že utlý text nepojal vše, co čtenáře v daných souvislostech může napadnout, nehledě na to, že v knize najdeme pouhou výše z poznatků, dojmů a postřehů, jež autor dlouhá léta ukládal do svého depozitáře myšlenek a paměti.

Rovněž recenzenta, jehož kulturní zájmy se s autorem zčásti překrývají a zčásti se zcela přirozeně liší a jenž nezná leccos z toho, co zná *Pavel Holländer*, a naopak zná ledacos jiného, při čtení jeho knihy napadl nejeden námět, jenž by se dal při psaní o umění a právu zúročit. Spisovatel například připomíná *Fidelia* a *Leonořinu* árii „*Ich hab' auf Gott und Recht Vertrauen*“ jako „nejdojemnější vyznání o právním státě“ (s. 115). Leč v *Beethovenově* opeře zpívá také lid společně s vězni o spravedlnosti třímající meč tasený k soudu odplaty.¹³ A jistěže *Umberto Giordano* nesahá bonnskému rodákovi, „čňějícímu vysoko nad průměr své doby“ (*Jan Racek*), ani po kolena, v třetím dějství *Andrey Chéniera* vyličil justici běsnící v poplatnosti idejím despotického státu tak přesvědčivě, až mrazí. Můžeme přemýšlet, proč se *Holländer* ve svých úvahách z *Camusových* děl soustředil na *Člověka revoltujícího* a zda snad nevypovídají mnohem víc *Cizinec* o světě práva nebo *Pád* o právnících. Zda byl záměr nezmínit v kapitole o nacistickém právu *Bergmanův* film *Hadí vejce* nebo *Moraviovo* drama *Il dio Kurt*. Anebo z jakých důvodů autor nepřičinil ke kapitole o nacismu paralelní text věnovaný represivnímu režimu, jež zažilo mnohem víc Slováků a Čechů, než žijící pamětníci nacismu; *Holländer* se v práci komunismu stalinské doby věnuje jen anekdotickou historkou o vzniku sovětské hymny (s. 113–114). Nic z toho není míněno jako kritika.

Čtenář *Holländerovy* knihy musí především přemýšlet nad tím, co v ní je. A že toho je v tom nevelkém svazku mnoho, jsem se pokusil naznačit. Svazek esejů *Priesečníky umenia a práva* je psán kultivovaným jazykem zkušeného vědce a literáta, dobře se čte, a to je jedna z hodnot publikace. Víc se ovšem hodí vyzdvihnout, že toto *Holländerovo* dílo působí řetězcem podnětů jako spouštěč čtenářových vlastních asociací, nápadů, myšlenek a rozvíjejících se úvah – a také jako iniciátor probouzející zvědavost a chuť rozšířit si vlastní obzory ve směrech daleko přesahujících suchopár a pedanterii právnické dogmatiky.

Karel Eliáš*

¹² „Co tomu říkáš, Sancho, jak na mě sočí čarodějové?“ (v překladu Václava Černého).

¹³ „Gerechtigkeit hält zum Gericht der Rache Schwert gezückt.“

* Prof. Dr. JUDr. Karel Eliáš, Ústav státu a práva, v. v. i. E-mail: karel.elias@ilaw.cas.cz. Recenze vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Ústavu státu a práva AV ČR, v. v. i., RVO: 68378122.